

K R O N I K A N A U K O W A

„*Pax et bonum. Skarby Klarysek krakowskich*”.
Wystawa w Muzeum Czartoryskich w Krakowie,
wrzesień – październik 1999 r.

Wystawa, prezentująca bogate zbiory konwentu sióstr klarysek, została zorganizowana dla uczczenia jubileuszu 900-lecia fundacji kościoła św. Andrzeja w Krakowie.

Historia tego jedyne go romańskiego kościoła w Krakowie związana jest od blisko 700 lat z dziejami konwentu klarysek, przeniesionego tu w roku 1318 decyzją króla Władysława Łokietka z podkrakowskiej Skały, z klasztoru *ad Lapide Sancte Marie*. Skalskie klaryski, pierwotnie lokowane w Zawichoście, były pierwszym na ziemiach polskich żeńskim klasztorem franciszkańskim.

Inicjatorką sprowadzenia zakonnice św. Klary do Małopolski była księżna Salomea, córka księcia krakowskiego Leszka Białego, żona Kolomana Węgierskiego, króla Rusi Halickiej. Salomea była nie tylko fundatorką klasztoru w Zawichoście, ale i pierwszą polską klaryską. W roku 1245 podczas obrad kapituły franciszkańskiej w Sandomierzu przyjęła profesję zakonną od prowincjała franciszkańskiego Rajmunda.

Zbiory klasztorne eksponowane były w sali Arsenалу Muzeum Czartoryskich. Komisarzami wystawy byli dr Katarzyna Płonka-Balus i dr Andrzej Włodarek (Instytut Historii Sztuki PAN).

Zaprezentowano tylko część zbiorów należących do konwentu sióstr klarysek, ale ekspozycja oraz opracowany, niezwykle wartościowy katalog wystawy ukazują bogactwo zbiorów gromadzonych od stuleci w skarbcu, bibliotece i archiwum klasztornym. Przedstawiono źródła pisane dokumentujące zarówno dzieje fundacji, jak i realia codziennego życia zakonnego: kroniki, przepisy w zwyczajach klasztorne, wizytacje biskupów. Ponadto pokazano źródła materialne związane z obrzędami liturgicznymi, kultem (naczynia, relikwiarze, zbiór tkanin, obrazy, rzeźby) oraz przedmioty użytku codziennego, przede wszystkim naczynia.

W grupie źródeł pisanych zaprezentowano 20 pergaminowych dokumentów z archiwum klasztornego. Najstarszy z nich to przywilej erekcyjny pierwotnego klasztoru klarysek w Zawichoście z 1257 roku. Najmłodszy to przywilej wydany w 1597 roku przez klaryski, nadający niejakiemu Borówce karczmę w Zadrożu na wieczystą własność. Przedstawiono też najstarszy Kopiarz przywilejów – „*Regestrum Privilegior[um] foundationum / Munimentor[um] Causar[um] Conventus S. Andree / Crac[oviae] sitti d[ie] 13 Octobr[is] 1621 / conscriptum*”.

Spośród rękopisów i starodruków, będących jedynie niewielką częścią nie opracowanych do tej pory zasobów biblioteki klasztornej, największą wartość przedstawiał unikatowy, trzynastowieczny graduał. Powstał on przed rokiem 1254 na terenie Saksonii lub na Śląsku i był jednym z egzemplarzy wzorcowych graduału franciszkańskiego. Do Polski trafił najprawdopodobniej za sprawą którejś z księżnych małopolskich – Salomei bądź Kingi i był przeznaczony jako dar dla jednego z nowo ufundowanych klasztorów klarysek.

Najcenniejszymi źródłami pisany mi ukazującymi zwyczajach klasztorne i realia klasztornego życia codziennego były: „*Agenda*” z 1596 roku, zawierająca formuły modlitw odmawianych przy sprawowaniu sakramentów, obrzędów liturgicznych, „*Reguła*” z 1549 roku, będąca pierwotnie własnością ksieni Joanny Małoszyńskiej, która pełniła urząd w latach 1544–1553 (?), „*Zwyczajach i obserwancjach klasztoru św. Andrzeja*” z roku 1644, zawierające między innymi instrukcje *ORDO AD INDUENDUM NOVICIAM* (k. 3–9v), *ORDO AD*

BENEDICENDUM VELLUM (k. 10–14v), AD ABATISSAM (k. 15–17v), ORDO ad benedicendum Abbatissam (k. 18–19), „Księga rachunkowa” z lat 1651–1655, „Dekrety wizytacyjne” biskupów krakowskich: Jerzego Radziwiła (odpis z akt wizytacji z 1597 roku), Piotra Gembickiego z 1643 roku, Jana Małachowskiego z 1683 roku, „Kronika klasztorna” z lat 1593–1693, spisana w języku polskim i zawierająca między innymi listę księń sprawujących urząd od połowy XV wieku do 1775 roku oraz wykazy hibern, intrat i dziesięcin należnych klasztorowi, „Księga zmarłych” z imionami i nazwiskami zakonnic, braci franciszkanów i osób związanych z klasztorem od pierwszych lat XVII wieku aż po rok 1991, przeznaczona – według instrukcji – do codziennego odczytywania w refektarzu.

Ciekawym eksponatem wystawy, pozwalającym na poznanie duchowości i obyczajów klarysek, jest obraz pochodzący z końca XVIII wieku przedstawiający cnoty doskonałej zakonnicy. W górnej części kompozycji, nad głową „ukrzyżowanej” zakonnicy i ponad postacią Jezusa wylaniającego się z chmur, napis na banderoли głosił: „WYOBRAŻENIE DOSKONAŁEY ZAKONNICZY”, a tekst na dole, u stóp siostry: „POSTAWIŁ NOGI MOJE NA SKALE A SKAŁĄ BYŁ CHRYSZTUS”. Na mniejszych banderolach otaczających postać zakonnicy zapisano katalog cnot siostry: POST WIARA CZUCIA, *Ogrodzenie uszów, Straż oczów, Umartwienie, Dobrowolne Ubóstwo, Sprawowanie uczynków dobrych, Ślepe posłuszeństwo, Milczenie, Modlitwa nabożna, Pobożne rozmyślenia, Czystość.*

Z zachowanych w klasztorze, niestety nielicznych przedmiotów ukazujących realia życia codziennego, na specjalną uwagę zasługuje duża skrzynia posagowa (144 cm długości, po 59 cm szerokości i głębokości) pochodząca z pierwszej ćwierci XVII wieku z napisem na wewnętrznej stronie wieka: Maryanna dubrawska / probantka swietey klary / sluga boza niegodna. Ponadto dwa sepety (skrzynie) z wieku XVII i XVIII, moździerz z brązu odlany w 1754 roku, którego używano w infirmerii bądź piekarni klasztornej, osiemnastowieczne naczynia miedziane: dzban i nalewka, dziewiętnastowieczne: misa owalna i kociołek na wodę święconą oraz cynowy kubek.

Spośród wyrobów złotniczych pokazano srebrną tackę na ampułki (pierwsza połowa XVII wieku?), której używano najprawdopodobniej w infirmerii, miedzianą flaszkę w formie graniastosłupa o podstawie sześciobocznej (czwarta ćwierć XVII wieku), która była pierwotnie elementem zastawy stołowej, dwie pary srebrnych ampułek (jedne datowane na początek XVIII wieku z przykrywkami, drugie z wrytą datą 1.7.5.5.). W grupie złotnictwa przedstawiono ponadto relikwiarze *ostensoria*, w tym trzynastowieczne: św. Doroty, św. Katarzyny, św. Barbary, siedemnastowieczne: błogosławionej Salomei (srebrne, zdobione koralami, perłami, imitacjami kamieni szlachetnych), św. Korduli, św. Stanisława, św. Wojciecha oraz skrzyneczkę relikwiarzową (Hiszpania XIII wiek, blacha mosiężna złocona, srebrny filigran i granulacja, drewno, pergamin tłoczony i złożony, adamaszek). Zaprezentowano także koronę na główkę figurki jasełkowej Jezusa, z pierwszej połowy XVII wieku, oraz przedmioty związane z kultem: monstrancje, kielichy mszalne, świeczniki, puszki na komunikanty, kadzielnice, łódkę na kadzidło i łyżeczkę sygnowane cechą imienną osiemnastowiecznego krakowskiego złotnika, Marcina Lekszyckiego.

Cennym eksponatem, pozwalającym na poznanie duchowości i obyczajów religijnych zakonu franciszkańskiego, jest unikalna kolekcja figurek i sprzętów jasełkowych. Najstarsze drewniane figurki – Matki Boskiej (ze szklanymi gałkami ocznymi oraz lysą głową z zestruganymi włosami, co miało ułatwiać ubieranie Matki Boskiej w specjalne szaty) i św. Józefa – pochodzą z lat siedemdziesiątych XIV wieku. Zdaniem badaczy figurki są darem dla klasztoru krakowskiego od królowej Elżbiety Węgierskiej, córki Władysława Łokietka, sprawującej w Polsce rządy regentki w imieniu syna, Ludwika Węgierskiego. Niewykluczone, że zachowane do naszych czasów czternastowieczne figurki jasełkowe nie były pierwszymi, jakie znalazły się w klasztorze klarysek, bowiem tradycja zgromadzenia wiąże rzeźby jasełkowe z założycielką klasztoru, księżną Salomeą: „Naswietsza Panna do iasełek y S. Józefem z malenkim dzieciątkiem Rznięte osoby na postumencikach Starożytną Robotą [...] te Jasełka iako od starych jest

Matek wiadomość jeszcze są od S. Matki Salomey który Ociec Swiety z błogosławienstwem posłał na fundacyą zaczeta...”¹. Jasełkową kolekcję uzupełniają kołyska drewniana z początku XVI wieku, figurki: Racheli (druga połowa XVI wieku?) i Trzech Mędrców (pierwsza połowa XVII wieku), świeczniki w kształcie postaci aniołów (druga ćwierć XVII wieku), kołyska (pierwsza połowa XVII wieku), żłóbek (XVIII wiek), pasterz (XVIII wiek), Dzieciątko Jezus (pierwsza połowa XVIII wieku?), tron Dzieciątka (pierwsza połowa XVIII wieku) oraz datowane na około 1800 r. stojąca figurka Dzieciątka Jezus i krzeselko.

Wśród licznie zgromadzonych dzieł malarstwa najcenniejszymi eksponatami były: obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z XIV wieku (Włochy?), który od około 1630 roku stanowił środkową część tryptyku, i Matka Boska z Dzieciątkiem (Flandria, 1515 r.?). W grupie rzeźb cennymi były: figurka Chrystusa Zmartwychwstałego (128 cm wysokości, drewno lipowe, trzecia ćwierć XIV wieku) z ruchomymi ramionami i wycięciem na plecach (owo wycięcie przeznaczone było prawdopodobnie do przechowywania relikwii i miało połączenie z raną namalowaną na prawym boku) oraz dwa, najstarsze przedstawienia Matki Boskiej z Dzieciątkiem (Małopolska, lata sześćdziesiąte lub siedemdziesiąte XIV wieku). Ważnym eksponatem był ponadto alabastrowy ołtarzyk (około 1600 r.), służący do osobistej modlitwy, który w XIX wieku został, po rozbiciu i sklejeniu pokostem, pomalowany białą farbą olejną. Ołtarz odzyskał swój pierwotny stan dzięki pracom konserwatorskim prowadzonym w związku z przygotowywaną wystawą.

Na wystawie bogato reprezentowane były także tkaniny. Wśród nich znalazły się pięknie zdobione ornaty, dalmatyki, manipularze, stuly, wela, kapy, antepedia. Do ich szycia, w klasztorze lub warsztatach rzemieślniczych Krakowa, używano materiałów pochodzących z Włoch (głównie z Florencji), Hiszpanii (XVI wiek i XVII wiek), Turcji, Francji (głównie z Lyonu, XVIII wiek). Liturgiczne szaty i tkaniny ozdabiane były polskimi haftami własnoręcznie przez zakonnice bądź przez rzemieślników miejskich. Imponująco wyglądał namiot do tabernakulum uszyty z francuskiego (?), siedemnastowiecznego kremowego atlasu jedwabnego, wyszywany barwnymi, srebrnymi i złotymi nićmi. Złożony był z czterech części: prostokątnej ścianki tylnej (wysokość 170 cm i szerokość 63 cm), dwóch bocznych i listwy górnej, które ozdobiono różnorodnymi motywami roślinnymi (listki, kwiaty irysów, róż, tulipanów, goździków, lilii złotogłowych, piwonii, bratków, niezapominajek). Namiotu używano w XVII i XVIII wieku w czasie nabożeństw adoracyjnych połączonych z wystawieniem Najświętszego Sakramentu².

Olga Miriam Przybyłowicz
(Warszawa)

¹ Zapiszka pochodzi z „Inwentarza” z roku 1718, Archiwum S.A., rkps 1B, s. 84, [w:] *Pax et Bonum. Skarby Klarysek krakowskich. Katalog wystawy*, red. A. Włodarek, Kraków 1999, s. 80.

² Klasztor klarysek posiadał nie tylko ten jeden, prezentowany na wystawie namiot, o czym świadczą zapiszki w klasztornych inwentarzach z XVIII wieku, tamże, s. 171.